

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اردکان

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته

فقه و مبانی حقوق اسلامی

تعیین ملاک دیه و وجوب دفع ضرر محتمل

پژوهش و نگارش:

محمد حسن زاهدی میل سفید

استاد راهنما:

دکتر محمد صحرایی

استاد مشاور:

دکتر حسین غفوری چرخابی

دانشگاه اردکان

صور تجلده دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد (شناسه: آنت/۵۴)

نام و نام خانوادگی: محمدحسن زاهدی میل سفید
 رشته تحصیلی: فقه و مبانی حقوق اسلامی
 شماره دانشجویی: ۹۷۱۴۱۶۴۱۱۲
 گروه آموزشی: فقه و مبانی حقوق اسلامی
 دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی
 تاریخ و ساعت دفاع: ۱۳۹۹/۱۱/۲۶ - ۱۰:۰۰

عنوان پایان نامه	تعیین ملاک دیه و وجوب دفع ضرر محتمل
-------------------------	--

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور اعضای محترم هیات داوران به شرح جدول زیر برگزار گردید و پایان نامه نامبرده با درجه عالی پذیرفته شد.

هیات داوران	نام و نام خانوادگی	مرتبۀ علمی	نام دانشگاه	اعضاء
استاد راهنمای اول	دکتر محمد صحرایی اردکانی	استادیار	اردکان	
استاد مشاور اول	دکتر حسین غفوری چرخایی	استادیار	اردکان	
استاد داور (داخلی)	دکتر احسان کردی اردکانی	استادیار	اردکان	
استاد داور (خارجی)	دکتر محمد نظری ندوشن	استادیار	هیبد	

این برگه فقط با تایید نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه معتبر می باشد.

تایید نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (ناظر): دکتر ایمان شاکر کردکانی

- ۱- مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل تحقیق و پژوهش اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و غیره استفاده نموده‌ام، رعایت کامل امانت را نموده و مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع مآخذ اقدام به ذکر آنها نموده‌ام.
- ۲- تمام یا بخشی از این پایان‌نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- مقالات مستخرج از این پایان‌نامه یا رساله حاصل کار اینجانب و استادان راهنما و مشاور بوده و از هرگونه جعل داده و یا تغییر اطلاعات پرهیز می‌نمایم.
- ۴- نتایج کلیه حقوق مادی و معنوی حاصل از این پایان‌نامه متعلق به دانشگاه اردکان بوده و متعهد می‌شوم هرگونه بهره‌مندی و یا نشر دستاوردهای حاصل از این تحقیق اعم از چاپ کتاب، مقاله، ثبت اختراع و غیره (چه در زمان دانشجویی و یا بعد از فراغت از تحصیل) با کسب اجازه از تیم استادان راهنما و مشاور و حوزه پژوهشی دانشکده باشد.
- ۵- در صورت اثبات تخلف (در هر (مان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه اردکان از درجه اعتبار ساقط و اینجانب هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.
- ۶- مقالات مستخرج از پایان‌نامه، ذیل نام دانشگاه اردکان (Ardakan University) به چاپ خواهد رسید.
- ۷- در خصوص استفاده از موجودات زنده یا بافت‌های آنها برای انجام پایان‌نامه، کلیه ضوابط و اصول اخلاقی مربوطه رعایت شده است.

نام و نام خانوادگی دانشجو: محمد حسن راهری میل سعید

امضاء و تاریخ: ۱۴۰۵/۱۸/۸

مالکیت نتایج و حق نشر

- ✓ کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، برنامه‌های رایانه‌ای، نرم‌افزارها و تجهیزات ساخته شده به دانشگاه اردکان تعلق دارد و بدون اجازه کتبی از دانشگاه قابل واگذاری به شخص ثالث نیست.
- ✓ استفاده از اطلاعات و نتایج این پایان‌نامه با ذکر منبع مجاز است.

تقدیم

این تحقیق را تقدیم می‌کنم به شهدایی که خون را جاری ساختند تا این انقلاب به ثمر بنشیند و به

اشخاصی که علم، آبرو و جان خود را برای این انقلاب خرج کرده و می‌کنند. امید است که پیرو راه

و مرام ایشان باشیم و حق ولایت فقیه را به جای بیاوریم.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله قصد دارم از زحمات و دعا‌های خیر پدر و مادرم تشکر به عمل بیاورم. اگر دعا‌های ایشان نبود بنده به این مرحله از تحصیل نمی‌رسیدم. در ادامه از استادان بزرگوار جناب آقای دکتر محمد صحرایی و جناب آقای دکتر حسین غفوری چرخابی، تشکر و قدردانی می‌کنم که با تحمل کردن این حقیر و همکاری با او به پایان رساندن تحقیقش کمک کردند. امیدوارم اساتید در دنیای علم همیشه سربلند و موفق باشند و حال دلشان همیشه خوب باشد. در نهایت از همه‌ی اشخاصی که موجب شده‌اند تا در فضای امن به تحصیل مشغول شویم، کمال قدردانی را دارم.

چکیده

میزان دیه طبق روایات بر اساس یکی از شش موارد تعیین می‌شود. در این‌که بتوان همه‌ی موارد را به عنوان اصلی برای پرداخت دیه انتخاب کرد اختلاف نظر وجود دارد. نظری که صحیح‌تر به نظر می‌رسد اصل بودن یک‌صد شتر است. امروزه ارزش یک‌صد شتر با میزان فعلی دیه همخوانی ندارد و این امر موجب شده است تا ضررهایی به وجود بیاید. از این رو مطلبی که مطرح می‌شود این است که میزان دیه باید بتواند ضررهای موجود را برطرف کند. از جمله‌ی این ضررها جبران نشدن ضرر وارده، عدم بازدارندگی از وقوع جرم و اصلاح مجرم است. این مطلب از اهمیت بالایی برخوردار است که دیه بتواند ضررهای موجود را برطرف کند و وضع مجنی‌علیه را به حالت سابق برگرداند. در ماهیت فقهی و حقوقی دیه این تحقیق به ماهیت آن اشاره دارد. در این باره چهار نظریه وجود دارد. این نظریه-ها عبارت‌اند از ۱- دیه به عنوان مجازات محض ۲- دیه به عنوان جبران خسارت ۳- تفکیک در ماهیت دیه ۴- ماهیت مستقل درعین حال تلفیقی دیه. با استقراء در قانون مجازات اسلامی ماهیت مستقل درعین حال تلفیقی دیه به دست آمد و این ماهیت دیه نیز با دقت در آرای مشورت حقوقی حاصل می‌شود. در تحلیل مبانی دیه به میزان و موارد آن اشاره می‌شود که فقها به برابری دیه زن و مرد مسلمان تا یک‌سوم دیه نظر دادند. از این نسبت که دیه بیش‌تر شود دیه‌ی زن نصف دیه مرد است. این نظر بنا بر نقص زنان نبوده و به جبران خسارتی مربوط است که به مرد وارد شده است چراکه مرد در جامعه مسئول تامین نیازهای خانواده شناخته می‌شود. در تعیین ملاک دیه خسارات مازاد بر دیه مورد بررسی قرار می‌گیرد که مبنای این موضوع اختلافی، میزان فعلی دیه است. از فلسفه‌ی مجازات برداشت می‌شود، میزان دیه باید به اندازه‌ای باشد که برابری میان جرم با مجازات را برقرار کرده و مجرم را نیز اصلاح کند. با توجه به تنصیف دیه‌ی زنان جنبه‌ی بازدارندگی جنایات علیه آنان تضعیف می‌شود. این مهم با فلسفه‌ی مجازات همخوانی ندارد. از طرفی برخی از زنان در جامعه هستند که مسئولیت تامین نیازهای اقتصاد خانواده‌ی خود را بر عهده دارند، میزان فعلی دیه نیز، این خسارات جبران را نمی‌کند. این دو مسئله موجب می‌شود تا این‌که در میزان دیه تاملی صورت گرفته و به تغییر میزان آن توجه شود. در ادامه برای تعیین معیار و میزان دیه به قاعده‌ی وجوب دفع ضرر محتمل اشاره می‌شود. ضررهایی در میزان فعلی دیه وجود دارد که پیش‌ازین به آن‌ها اشاره شد که طبق قاعده باید آن‌ها را دفع کرد. یکی از این ضررهای احتمالی علاوه بر موارد مذکور که به جمعیت کشور نیز ارتباط دارد، سقط جنین است. با تغییر در میزان دیه، ضرر محتمل کم شدن جمعیت و افزایش سقط جنین دفع می‌شود. برای برقراری عدالت بایست قاعده‌ی مقابله‌به‌مثل نیز در این مورد اجرا شود. از این رو این قاعده مورد بررسی قرار می‌گیرد و از آن تغییر در میزان دیه برداشت می‌شود. در این تحقیق به ایجاد معیاری برای دیه دست یافته می‌شود. معیاری که موجب می‌شود تا میزان دیه اگر طبق آن‌ها تعیین شود ضررهای احتمالی مثل عدم برابری جرم با مجازات دفع شود و مطلب خسارات مازاد بر دیه سالبه به انتفاء موضوع باشد. با توجه به این معیار به تغییر میزان دیه نظر داده می‌شود.

کلمات کلیدی: دیه، ضرر، گونه‌های دیه، دفع ضرر

فهرست مطالب

فصل اول مبانی نظری و مفهوم شناسی.....	۱
مقدمه.....	۲
الف - بیان مسئله.....	۲
ب- اهداف پژوهش.....	۳
ج- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش.....	۳
د- سؤالهای پژوهش.....	۳
پ- فرضیه‌های پژوهش.....	۳
ث- پیشینه پژوهش.....	۴
ت- نوآوری پژوهش.....	۵
ج- سازمان دهی تحقیق.....	۵
۱-۱- دیه.....	۷
۱-۱-۱- دیه در لغت و اصطلاح.....	۷
۱-۱-۲- دیهی مقدر.....	۸
۱-۱-۳- دیهی مغلظه.....	۸
۱-۱-۴- امضایی بودن دیه.....	۸
۱-۱-۵- ارش در لغت و اصطلاح.....	۹
۲-۱- قاعدهی وجوب دفع ضرر محتمل.....	۹
۱-۲-۱- معنای کلمات با توجه به قاعدهی فقهی.....	۱۰

- ۱-۲-۱-۱ قاعده و قاعده‌ی فقهی..... ۱۰
- ۲-۱-۲-۱ وجوب..... ۱۰
- ۳-۱-۲-۱ معنای دفع در قاعده..... ۱۱
- ۴-۱-۲-۱ معنای ضرر و برخی اوصاف آن..... ۱۱
- ۵-۱-۲-۱ محتمل..... ۱۱
- ۲-۲-۱ مفاد قاعده..... ۱۲
- ۳-۲-۱ مستندات قاعده..... ۱۲
- ۱-۳-۲-۱ مستند قرآنی..... ۱۲
- ۲-۳-۲-۱ مستند روایی..... ۱۴
- ۳-۳-۲-۱ مستند عقلی..... ۱۴
- ۴-۳-۲-۱ سیره‌ی عقلا..... ۱۵
- ۴-۲-۱ کاربرد قاعده‌ی دفع ضرر محتمل..... ۱۶
- ۱-۴-۲-۱ کاربرد قاعده در حقوق موضوعه..... ۱۶
- ۲-۴-۲-۱ کاربرد قاعده‌ی دفع ضرر محتمل در مسائل دیگر..... ۱۶
- ۵-۲-۱ نکته‌های در مورد قاعده‌ی دفع ضرر محتمل..... ۱۷
- ۶-۲-۱ قاعده دفع ضرر محتمل و جایگاه آن در تقسیم‌بندی قواعد فقه..... ۱۸
- فصل دوم ماهیت فقهی و حقوقی دیه..... ۲۰
- مقدمه..... ۲۱
- ۱-۲ ماهیت دیه..... ۲۱
- ۱-۱-۲ دیه با ماهیت جزایی..... ۲۱
- ۲-۱-۲ دیه به‌عنوان جبران خسارت محض..... ۲۲
- ۳-۱-۲ تفکیک در ماهیت دیه..... ۲۴

۲۴	۴-۱-۲ ماهیتی مستقل در عین حال تلفیقی دیه
۲۵	۵-۱-۲ ماهیت دیه در قانون مجازات اسلامی
۲۶	۶-۱-۲ ماهیت دیه با توجه به آرای مشورتی اداره حقوقی
۲۶	۷-۱-۲ اثبات ماهیت دیه با استقراء
۲۷	۸-۱-۲ ماهیت دیه در قتل عمد، شبه عمد و خطای محض
۳۰	۲-۲ ضرورت دیه
۳۲	۳-۲ موارد ثبوت دیه
۳۲	۱-۳-۲ جنایات عمدی
۳۳	۲-۳-۲ جنایات غیر عمدی و خطای محض
۳۵	فصل سوم تحلیل مبانی، میزان و موارد دیه
۳۶	۱-۳ تحلیل مبنا و نظرات میزان دیه ی مرد مسلمان
۳۶	۱-۱-۳ مبانی دیه ی قتل مرد مسلمان
۳۸	۲-۱-۳ دیدگاه فقها در مورد دیه ی قتل مرد مسلمان
۴۰	۲-۳ تحلیل مبانی و نظرات دیه ی قتل زن مسلمان
۴۰	۱-۲-۳ مبانی دیه ی زن مسلمان
۴۱	۲-۲-۳ دیدگاه فقها در مورد دیه ی زن مسلمان
۴۲	۳-۲-۳ نقد و بررسی تنصیف دیه ی زن
۴۴	۳-۳ دیه ی جنین
۴۴	۱-۳-۳ مبانی دیه ی جنین
۴۵	۲-۳-۳ دیدگاه فقها در مورد دیه ی جنین
۴۶	۴-۳ تحلیل مبانی و نظرات دیه ی اعضا
۴۶	۱-۴-۳ مبانی دیه ی اعضا

- ۳-۴-۲ دیدگاه فقها در مورد دیه‌ی چشم و پلک ۴۶
- ۳-۴-۳ دیدگاه فقها در مورد دیه‌ی دندان ۴۷
- ۳-۴-۴ دیدگاه فقها در مورد دیه‌ی زبان ۴۸
- ۳-۴-۵ دیدگاه فقها در مورد دیه‌ی بینی ۴۹
- ۳-۵ دیه‌ی منافع ۵۰
- ۳-۵-۱ مبانی دیه‌ی منافع ۵۰
- ۳-۵-۲ دیدگاه فقها برای دیه‌ی منافع ۵۱
- ۳-۵-۲-۱ از بین رفتن منفعت عقل ۵۱
- ۳-۵-۲-۲ از بین رفتن منفعت چشم ۵۱
- ۳-۶ نقد و نکاتی برای اصناف دیه ۵۲
- فصل چهارم تعیین ملاک دیه ۵۵
- مقدمه ۵۶
- ۴-۱ تعیین میزان دیه ۵۶
- ۴-۱-۱ میزان فعلی دیه از منظر فقه و حقوق ۵۶
- ۴-۱-۲ مفهوم و جایگاه فقهی و حقوقی خسارات مازاد بر دیه ۶۰
- ۴-۱-۳ مستندات و موارد پرداخت خسارات مازاد بر دیه ۶۳
- ۴-۱-۳-۱ سیره عقلا ۶۳
- ۴-۱-۳-۲ قاعده‌ی تسبیب ۶۳
- ۴-۱-۳-۳ قاعده‌ی تفویت ۶۴
- ۴-۱-۳-۴ قاعده‌ی لا ضرر ۶۴
- ۴-۱-۳-۵ ضمان عهده ۶۵
- ۴-۱-۳-۶ قاعده‌ی نفی حرج ۶۶

۴-۱-۴	جمع میان میزان دیه و خسارات مازاد بر آن	۶۶
۴-۱-۵	تعیین میزان دیه با توجه به قاعده‌ی دفع ضرر محتمل	۶۷
۴-۲	تعیین معیار دیه	۶۸
۴-۲-۱	فلسفه‌ی مجازات	۶۸
۴-۲-۲	رابطه‌ی فلسفه‌ی مجازات با ماهیت دیه	۶۹
۴-۲-۳	تعیین معیار با قاعده‌ی دفع ضرر محتمل	۷۰
۴-۲-۴	تعیین معیار دیه با قاعده‌ی مقابله به مثل	۷۳
۴-۲-۴-۱	مختصری در مورد قاعده	۷۳
۴-۲-۴-۲	تعیین معیار	۷۴
۷۷	فصل پنجم نتیجه‌گیری و پیشنهاد	
۷۶	نتیجه	
۷۶	پیشنهاد	
۷۶	منابع	

فصل اول مبانی نظری و مفهوم شناسی

در این بخش به طور خلاصه در ابتدا در مورد بیان مسئله سپس به اهداف پژوهش، اهمیت و ضرورت انجام تحقیق، سؤال‌های پژوهش و فرضیه‌های آن پرداخته می‌شود.

الف - بیان مسئله

دیه در لغت به معنای خون‌بها می‌باشد. دیه یک نهادی است که در زمان قبل اسلام وجود داشته و بعد از آن زمان مورد تأیید شارع قرار گرفته است. امروزه با افزایش قیمت‌ها انتظار می‌رود میزان دیه به اندازه‌ای باشد که بتواند به ماهیت خود تحقق بخشد. از این رو برای رسیدن به این مهم، برای دیه یکسری ملاک و معیار تعریف می‌شود. برای تعیین دیه هدف‌هایی در نظر گرفته شده که به ماهیت آن ارتباط دارد. از جمله‌ی این اهداف بازدارندگی جنبه‌ی جزایی دیه و افزایش میزان خون‌بهای اشخاص در جامعه به خصوص زنان است. مطلب دیگر که در راستای اهداف تعیین دیه می‌باشد با عنوان جبران خسارت مطرح می‌شود. دیه با این اندازه‌ی فعلی نمی‌تواند تمامی خسارات موجود را پوشش دهد. ظاهراً از این روست که علما به جبران خسارت مازاد بر دیه حکم داده‌اند. با افزایش میزان دیه به جنبه‌ی جبران خسارت دیه کمک شده و به دنبال آن مباحث و اختلافات ناشی از آن تا حدودی برطرف می‌شود. از این دو مطلب گذشته، می‌توان ادعا کرد که با افزایش میزان دیه مبحث خسارت مازاد بر دیه سالبه به انتفاء موضوع است.

از این مطالب به دست می‌آید که ضررهایی در مورد این میزان از دیه وجود دارد. این ضررها قطعی و حتمی نیستند. از طرفی دیگر قاعده‌ای فقهی وجود دارد که از آن برداشت می‌شود ضررهایی که محتمل است باید دفع شوند. از این رو با این قاعده می‌توان وجود این ضررها را منع کرد و به میزانی از دیه روی آورد که شامل چنین ضررهایی نباشد. این مطلب از قاعده‌ی وجوب دفع ضرر محتمل قابل دریافت است که باید میزان دیه را افزایش داد تا ضررهایی محتمل موجود دفع شود.

با افزایش میزان دیه ضرری چون کم‌ارزش شدن بهای خون اشخاص جبران می‌شود. کم‌ارزش بودن میزان دیه به تحقیق در مورد تعیین ملاک دیه ضرورت می‌بخشد. در این خصوص می‌توان به دیه‌ی یک عضو از زن برای مثال به دیه قطع یک دست و یا یک پا اشاره نمود که میزان دیه‌ی آن یک‌چهارم دیه‌ی کامل است. این میزان با توجه به قیمت‌ها و میزان فعلی دیه به شدت پایین است و نمی‌تواند اهداف دیه که قبلاً اشاره شد را محقق نماید.

میزان دیه در زمان قبل و بعد از اسلام یک‌صد شتر بوده است. برخی موارد دیگر نیز وجود دارند که ظاهر با همین مورد تطابق ارزشی داشته‌اند. اگر امروزه با توجه به مورد یک‌صد شتر دیه تعیین شود، میزان دیه افزایش قابل توجهی خواهد یافت.

در این تحقیق سعی می‌شود که به افزایش خون‌بهای اشخاص و جنبه‌ی بازدارندگی دیه کمک شود. این هدف با توجه به قاعده‌ی دفع ضرر محتمل محقق خواهد شد.

ب- اهداف پژوهش

- ۱- با بازنگری در میزان و ملاک دیه جنبه‌ی بازدارندگی آن تقویت خواهد شد.
- ۲- واجب شدن تعیین ملاک دیه با ضرورت‌های محتمل موجود
- ۳- بالاتر رفتن میزان خون‌بهای زن و مرد در دید جامعه بیش‌ازپیش خواهد بود.
- ۴- جبران شدن خسارات مازاد بر دیه با بازنگری در میزان دیه

ج- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

- ۱- با افزایش میزان دیه انتظار می‌رود که جرم‌ها کم‌تر شده و بازدارندگی از ارتکاب رفتار مجرمانه محقق شود.
- ۲- با افزایش میزان دیه خسارات مازاد بر آن را نیز منتفی می‌شود.
- ۳- با افزایش قیمت‌ها دیه‌ی انسان ظاهراً کم‌ارزش شده است. از طرفی دیه‌ی زن نصف دیه‌ی مرد است. از این‌رو افزایش دیه موجب شده تا خون‌بهای افراد و اعضای آنان نیز در دید جامعه افزایش یابد.
- ۴- با میزان فعلی دیه ضررهایی به وجود می‌آید که محتمل است. در این باره رسالت قاعده‌ی وجوب دفع ضرر محتمل است که این ضررها را دفع کند. از این‌رو ضررهایی محتملی که در میزان فعلی دیه وجود دارد، واجب به نظر می‌رسد.

د- سؤال‌های پژوهش

- ۱- وجوب دفع ضرر محتمل چگونه موجب می‌شود تا ملاکی برای دیه تعیین شود؟
- ۲- نقش مبانی دیه (روایت) در ارزش‌گذاری امروز آن چیست؟
- ۳- جان و جایگاه دیه انسان با توجه به ارزش‌گذاری جدید چه تحولی پیدا خواهد کرد؟

پ- فرضیه‌های پژوهش

- ۱- ضررهایی محتملی چون کاهش بازدارندگی جنایت علیه افراد به‌ویژه زنان، جبران نکردن تمامی خسارات و غیره ضررهایی محتمل هستند که طبق قاعده باید دفع شوند. این قاعده با دفع ضررهایی محتمل یک میزانی را برای دیه تعیین می‌کند تا ضررهایی که از میزان فعلی دیه حاصل می‌شود دفع شود. این یک ملاکی برای تعیین دیه است.
- ۲- روایت‌ها به عنوان مبانی دیه شناخته می‌شوند. با نگاهی به روایت‌ها و نظرات فقها در مورد آن‌ها می‌توان برداشت کرد که اختلافی در مورد اصل بودن تمامی موارد دیه یا یکی از آن‌ها وجود دارد. با قبول این نظر که یک

مورد برای پرداخت دیه اصل بوده و سایر موارد باید با آن سنجیده شوند برداشت می‌شود که امروزه باید همان یک مورد یعنی یک‌صد شتر یا معادل آن معیاری برای پرداخت دیه باشد.

۳- با افزایش میزان دیه می‌توان گفت که یک عامل بازدارنده برای جانی وجود دارد تا در مورد رفتار خود تاملی داشته باشد. این مهم موجب می‌شود تا به جان افراد احترام گذاشته شود تا مورد تجاوز افراد قرار نگیرد. از این رو میزان دیه موجب افزایش این احترام می‌شود.

ث- پیشینه پژوهش

۱- کامران محمودیان اصفهانی، علی یوسف زاده و امید شیرزاد (۱۳۹۵ش) در مقاله‌ی جستاری در باب جنایت عمدی بر اعضای داخلی: بازخوانی انتقادی نظریه‌ی دیه‌ی معین بیان داشتند: باید میان جرم ارتكابی و میزان معینی که به عنوان دیه پرداخت می‌شود برابری و تناسب وجود داشته باشد. این مقاله با نگرش خاص به اعضای بدن است و به دیه‌ی معین اعضا انتقاد کرده است. درحالی‌که تحقیق پیش رو میزان دیه را از جنبه‌ی بازدارندگی و ضررهای بررسی کرده است که باید با قاعده‌ی دفع ضرر محتمل دفع شود. این موارد جنبه‌های تمایز این تحقیق با مقاله‌ی فوق است.

۲- علیرضا فصیحی زاده و سمیه سعیدی (۱۳۹۵ش) در مقاله‌ی تحلیل انتقادی جایگاه دیه به این نکته اشاره دارند «تا زمانی که امکان بازگردانی وضع سابق در خسارات وارده موجود باشد دیه و جبران خسارات مازاد بر آن منتفی خواهد بود و دیه را در طول اعاده وضع سابق می‌دانند». این مقاله دیه را از حیث ترتب بررسی نموده و آن را راه حلی عقلانی می‌داند. درحالی‌که توجه نمودن به جنبه بازدارندگی جرایم در مقاله‌ی مزبور نادیده گرفته شده است و این نقطه‌ای است که در این تحقیق پیش رو مورد بررسی قرار می‌گیرد و یکی از موارد تمایز این تحقیق با مقاله‌ی فوق است. از طرفی همان‌طور که در این مقاله آمده است در بعضی موارد امکان اعاده وضع سابق نخواهد بود لذا بازنگری در تعیین میزان دیه و با افزایش میزان آن موجب می‌شود تا هم جبران خسارت مازاد بر دیه منتفی شود و هم جنبه بازدارندگی آن تقویت شود. تحقیق پیش رو در کنار تعیین ملاک دیه با توجه به خطرهای احتمالی و وجوب دفع آن (قاعده وجوب دفع ضرر محتمل) بوده که در مقاله مزبور به آن اشاره نشده است. این‌ها مواردی است که تحقیق را نسبت به مقاله‌ی فوق متمایز می‌کند.

۳- احمدی میانجی (۱۴۲۴ ق) در کتاب خود «مالکیت خصوصی در اسلام» موارد و مقادیر دیات را بیان می‌کند و از حیث مالکیت آن در اسلام مورد بررسی خود قرار داده است. فواید تعیین ملاک برای دیه مثل افزایش دیه و بازدارنده بودن دیات و دفع ضرر محتمل با توجه به وجوب دفع ضررهای احتمالی دیه از این کتاب برداشت نمی‌شود. از این رو کتاب مالکیت خصوصی در اسلام نمی‌تواند به موارد مذکور پاسخ دهد. این تحقیق با بررسی این موارد و پاسخ دادن به آن‌ها خود را از مقاله‌ی مزبور متمایز کرده است.

۴- مرعشی شوشتری (۱۴۲۷ ق) در کتاب دیدگاه نو در حقوق می‌نویسد «بهتر است که فقط یک دیه داشته باشیم که همان شتر است و قیمت آن هم پرداخت شود و الآن کاری که دادگستری انجام می‌دهد، کار درستی است که هر شش ماه چوب‌دارها را دعوت می‌کنند و قیمت شتر را از آن‌ها می‌گیرد و بر آن اساس

آخرین قیمت دیه را مشخص می‌کند. نمی‌توان میزان دیه‌ای را که در کشورهای دیگر مدنظر قرار می‌دهند، چراکه آن‌ها دیه ندارند، فقط اسلام دیه را مشخص کرده است.» مطلبی را که می‌توان به نویسندگان اضافه کرد این موضوع است که دفع ضررهای محتمل واجب می‌باشد و این ضررها از جمله بازدارنده بودن جرایم، منتفی نمودن خسارات مازاد بر دیه و افزایش دیه‌ی افراد به‌ویژه زنان در جامعه است، اضافه نمودن این مطالب ظاهراً سخنان نویسندگان را تکمیل می‌کند. علاوه بر این موارد مذکور خود وجه نوآوری این تحقیق نسبت به کتاب فوق محسوب می‌شود.

ت- نوآوری پژوهش

- ۱- تقویت نمودن جنبه بازدارندگی جزایی دیه.
- ۲- بالاتر رفتن میزان خون‌بهای اشخاص مخصوصاً خون‌بهای زنان.
- ۳- مرتفع نمودن موضوع خسارات مازاد بر دیه با توجه به بازنگری در ملاک و میزان آن.
- ۴- استفاده از قاعده فقهی وجوب دفع ضرر محتمل برای تعیین ملاک دیه.

ح- سازمان‌دهی تحقیق

در فصل اول به شناخت لغوی و اصلاحی دیه توجه و سپس به تاریخچه مختصری از دیه و آشنایی مختصر با ارش پرداخته می‌شود. بعد از آن به بررسی قاعده‌ی فقهی وجوب دفع ضرر محتمل توجه می‌شود که در این باره به مفهوم کلمات، مفاد و مستندات قاعده پرداخته می‌شود. در ادامه کاربرد قاعده‌ی فقهی در موارد حقوقی و غیر حقوقی مورد بررسی قرار می‌گیرد و با توجه به کاربرد قاعده نکته‌ای که در آن وجود دارد، بیان می‌شود. در انتها به تقسیم‌بندی قواعد فقهی و جایگاه قاعده‌ی وجوب دفع ضرر محتمل پرداخته می‌شود. با بیان این موارد می‌توان گفت که شناخت مختصری از قاعده‌ی فقهی به دست آمده و جایگاه و اهمیت این قاعده نیز مشخص می‌شود.

فصل دوم با شناخت چهار نظریه در مورد ماهیت دیه آغاز می‌شود. در این باره به هر یک از نظرات پرداخته و یک نظر با بیان نقاط قوت آن و بیان نقاط ضعف سایر نظرات، به عنوان نظر مختار انتخاب می‌شود. برای تقویت نظر مختار دلایل دیگر علاوه بر موارد موجود، ارائه می‌شود که می‌توان به استقراء در قانون مجازات اسلامی اشاره نمود. در ادامه ماهیت دیه در اقسام قتل و ضرورت دیه مورد بررسی قرار می‌گیرد. به دنبال این قسمت به جایگاه‌هایی که دیه باید در موارد عمدی، شبه عمدی و خطایی پرداخت شود، توجه می‌شود. شناخت ماهیت دیه موجب می‌شود تا کاربرد و هدف آن نیز مورد تامل و بررسی قرار بگیرد و طبق آن میزانی برای دیه تعیین شود.

فصل سوم به شناخت مبانی و میزان دیه مرد و زنان مسلمان و نظرات فقها پیرامون آن می‌پردازد. در این راستا به تنصیف دیه‌ی زن نیز اشاره و نکاتی ضمن آن بیان می‌شود. در ادامه به قاعده‌ای که برای تعیین میزان دیه‌ی اعضا وجود دارد و نظرات فقها راجع به دیه‌ی اعضا و منافع پرداخته می‌شود. در نهایت نظرات فقها با توجه به روایات

در مورد اصناف دیه مورد تحلیل قرار می‌گیرد. از این مباحث می‌توان برداشت کرد که اصناف دیه همگی اصالت دارند و یا یکی از آن‌ها اصل و مابقی برای سنجش برای مورد اصلی است و از طرفی می‌توان به مبنای دیه پی در فصل چهارم برای دیه ملاک تعیین می‌شود. ملاک در این فصل به دو معنای میزان و معیار در نظر گرفته می‌شود. در قسمت ملاک به معنای میزان به نظرات فقها در مورد اصناف دیه و پرداخت میزان امروز آن توجه می‌شود. در ادامه به پرداخت خسارات مازاد بر دیه توجه می‌شود که جایگاه آن در فقه و حقوق و مفهوم آن و مستنداتی که برای اثبات آن بیان شده است مورد بررسی قرار می‌گیرد. در انتهای این قسمت با ارائه‌ی نظری سعی می‌شود تا بین خسارات مازاد بر دیه و دیه جمع شود. در این معنا نیز با توجه به قاعده‌ی وجوب دفع ضرر محتمل ضررهای موجود با دیه‌ی فعلی معرفی و به وجوب دفع آن نظر داده می‌شود. در قسمت بعدی، به ملاک با معنای معیار توجه می‌شود. در این قسمت به فلسفه‌ی مجازات، رابطه‌ی آن با ماهیت دیه توجه می‌شود که طبق این دو معیاری برای میزان دیه تعیین شود. در ادامه با استفاده از دو قاعده‌ی فقهی وجوب دفع ضرر محتمل و مقابله‌به‌مثل معیاری با توجه به مفاهیم این دو قاعده تعیین می‌شود که ضررهای احتمالی دفع و عدالت در اجرای مجازات اجرا می‌شود.

برای این که به تعیین ملاک دیه با توجه به قاعده‌ی دفع ضرر محتمل پاسخی داده شود باید ابتدا مفاهیمی که در فهم سؤال نقش دارند، مورد بررسی قرار گیرند. در ابتدا به مفهوم دیه در لغت و اصطلاح پرداخته می‌شود. برای شناخت بیش‌تر با دیه، اصطلاحات دیه‌ی مقدر و مغلظه ذکر و توضیح مختصری داده خواهد شد. در ادامه به مسئله‌ی امضایی بودن یا تأسیسی بودن دیه توجه و یک توضیح مختصری بیان می‌شود. از آنجاکه دیه با ارش ارتباط نزدیکی دارد، توضیح مختصری برای آشنایی اجمالی، داده می‌شود. در ادامه با توجه به موضوع تحقیق، قاعده‌ی وجوب دفع ضرر محتمل با کلماتی که در درون خود دارد مثل، قاعده، وجوب، دفع، ضرر و محتمل توضیح داده خواهد شد. در قسمت قاعده به تعریف قاعده‌ی فقهی نیز پرداخته شده است. بعد از آن که با کلمات موجود در قاعده آشنایی حاصل شد به مستندات قاعده، کاربرد و نکته‌هایی در مورد آن توجه و بیان می‌شود. در انتها به جایگاه این قاعده در تقسیم‌بندی قواعد فقه اشاره خواهد شد.

۱-۱-۱ دیه

در این قسمت به تعریف دیه از نظر لغوی، اصطلاحی و سپس به مفهوم ارش پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱-۱ دیه در لغت و اصطلاح

دیه مفرد کلمه‌ی دیات است که «ه» عوضی برای واو می‌باشد. دیه مالی است که به خانواده‌ی مقتول داده می‌شود (جوهری، ۱۳۷۶ ه، ج ۶، ص ۲۵۲۱). در جایی دیگر نیز دیه در لغت به معنای حق قتل یا شخص کشته‌شده آمده است. دیه در اصطلاح فقها، هم برای اعطا کردن و هم برای اخذ کردن معنا شده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۵، ص ۳۸۳). دیه به حق کشته‌شده معنا شده و همان مالی است که به ولی قتل به‌عنوان بدل نفس یا عضو، اعطا می‌شود (موسی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۲۴۴). دیه در اصطلاح، شرعاً همان مال مقدری می‌باشد که برای شخص جانی پرداخت آن واجب است (ابو جیب، ۱۴۰۸ ق، ص ۳۷۶). دیه در لغت اسم برای مالی است که همان بدل از نفس می‌باشد. در کلام فقهای عامه برای تعریف اصطلاح دیه اتفاق نظری دیده نمی‌شود. از آنجاکه بعضی از علمای حنفی و مالکی دیه را مالی می‌دانند که با قتل انسان آزاد، پرداخت می‌شود. از این رو دیه را به مالی که بدل از نفس است، اختصاص داده‌اند. از طرفی دیگر علمای شافعی و حنبلی و ایضاً برخی از علمای مالکی و حتی حنفی تعریف دیه را با عبارتی عمومی‌تر داده‌اند و آنچه در جنایت نفس و مادون نفس واجب می‌شود را در تعریف دیه قرار داده‌اند (حماد، ۱۴۲۹ ق، ص ۲۱۴). دیه در قرآن ظاهراً یک‌بار آمده و آن هم در سوره نساء آیه ۹۲ در مورد قتل خطای محض، بیان شده است. در تفسیر آیه‌ی مذکور، دیه به معنای خون‌بها آمده است. مالی که از طرف جانی به شخص مجنی‌علیه اگر عضوی را از دست داده است و یا به ورثه‌ی او اگر کشته‌شده باشد، می‌دهند (طباطبایی، ۱۴۰۲ ق، ج ۵، ص ۳۹).

دیه در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز تعریف شده است که آن را این‌چنین تعریف کرده است «دیه‌ی مقدر، مالی معین است که در شرع به سبب جنایت غیر عمدی بر نفس، عضو یا منفعت، یا جنایت عمدی در مواردی که به هر جهتی قصاص ندارد، مقرر شده است.»

اکنون تعاریفی از فقها بیان و سپس تعریف پیشنهادی از دیه ارائه می‌شود.

فقیهی بعد از بیان انواع قتل، دیه را بدین‌صورت تعریف کرده است: دیه مالی است به اولیاء مقتول برای جبران خسارت صاحب ضرر پرداخت می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰ ق، ۱۳۹).

دیه امکان دارد میزانی مقدر داشته باشد و یا نداشته باشد. میزان مقدر را دیه می‌نامند (خمینی، ۱۳۹۲ ش، ج ۲، ص ۵۹۱). دیه با این عبارات تعریف شده است: دیه یک مالی مفروض می‌باشد که در جنایات بر نفس یا عضو یا جراحت و یا مثل این موارد حاصل می‌شود (خوئی، ۱۴۱۸ ق، ج ۴۲، ص ۲۲۹).

۱-۱-۲ دیه‌ی مقدر

دیه‌ای است که در مبانی (آیات و روایات) به میزان آن اشاره شده باشد. به تعبیر بهتر دیه‌ای که میزان آن معلوم و مقدر است. معلوم از آن جهت که به کدام عضو دیه تعلق می‌گیرد. مقدر از این جهت که چه میزانی برای دیه در نظر گرفته شده است. برای مثال برای دیه انگشتان دست، یا گوش، چشم و غیره، هم خود این عضوها معلوم و هم میزان دیه‌ی آنها معین است (شهرکانی، ۱۴۳۰ ق، ص ۷۷۸).

۱-۱-۳ دیه‌ی مغلظه

دیه در برخی زمان‌ها یا مکان‌ها افزایش پیدا می‌کند. برای مثال اگر قتل در ماه حرام باشد، یا در حرم مکه باشد، بر میزان دیه‌ی عمد یک‌سوم اضافه می‌شود برای آنکه شخص حرمت آن مکان را هتک کرده است (شهرکانی، همان، ص ۷۸۰).

دیه‌ی قتل عمد در صورت تعیین دیه (نه در صورت توافق)، نسبت به دیه‌ی قتل شبه عمد و قتل خطایی در وصف مواردی که باید پرداخت شود، تغلیظ می‌یابد. با این توضیح که اگر دیه‌ی پرداختی شتر باشد باید صد شتر که وارد سال ششم شده باشد پرداخت شود. این در حالی است که در مورد پرداخت موارد دیه‌ی قتل شبه عمد و خطایی چنین تغلیظی در وصف یک‌صد شتر که به عنوان دیه داده می‌شود، وجود ندارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۲ ق، ج ۳، ص ۶۹۶). از این مطلب برداشت می‌شود که تغلیظ در اینجا به معنای سخت‌گیری در ویژگی‌های موارد پرداخت دیه است و برخلاف معنای دیگر آن (افزایش دیه) می‌باشد.

۱-۱-۴ امضایی بودن دیه